

Абашнік В. О.,
доктор філософії, доцент,
завідувач кафедри гуманітарних та фундаментальних юридичних дисциплін
Харківського економіко-правового університету

ГОЛОВНІ РИСИ РОБОТИ ГАНСА КЕЛЬЗЕНА «ДЕРЖАВА ЯК ІНТЕГРАЦІЯ» (1930 Р.)

Анотація. У статті представлено особливості праці «Держава як інтеграція» австро-американського юриста Ганса Кельзена (1881–1973 рр.). Проаналізовано його критику позиції німецького юриста Рудольфа Сменда в роботі «Конституція та конституційне право» (1928 р.).

Ключові слова: Ганс Кельзен, чисте правочення, філософія права, Рудольф Сменд, інтеграційна теорія.

Постановка проблеми. Різні аспекти творчості відомого австро-американського юриста й філософа права Ганса Кельзена (1881–1973 рр.) мають актуальність у межах сучасного розвитку юриспруденції та філософії права у світі в цілому й Україні зокрема. У центрі уваги сучасних дослідників перебуває його оригінальне «чисте правочення», або «чисте вчення про право» (die Reine Rechtslehre). Цю правову теорію Ганс Кельзен побудував на підґрунті критичного юридичного позитивізму, окремим аспектам якого він присвятив численні публікації. Серед останніх важливе місце посідають полемічні праці, у яких учений пояснював нюанси свого «чистого правочення» та виступав із критикою позицій інших правознавців. Одним із таких важливих полемічних творів є трактат Ганса Кельзена «Держава як інтеграція» (1930 р.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду деяких аспектів відповідної позиції Ганса Кельзена в названій роботі присвячено окремі праці зарубіжних авторів, зокрема авторитетних австрійських, німецьких, американських філософів права та юристів. На них ми вказували в попередніх публікаціях [1; 2]. Серед останніх іноземних розвідок із цієї теми можна назвати на дві німецькі роботи: «Критики Кельзена. Внесок до історії теорії права та держави (1911–1934 рр.)» Акселя-Йоганнеса Корба [10] та «Інтеграція. Антидемократична теорія держави Рудольфа Сменда в політичній системі Федеративної Республіки» Роберта Християна ван Ойена [11]. У радянській та українській філософії права відповідна позиція Ганса Кельзена в аналізованій праці не вивчалася. Ми в деяких публікаціях торкалися окремих аспектів цієї тематики [3; 4; 6].

Мега статті полягає в критичному аналізі праці Ганса Кельзена «Держава як інтеграція» (Відень, 1930 р.) та її ролі в дискусіях щодо питань держави й права з іншими юристами та філософами права, зокрема німецьким правознавцем Рудольфом Смендом.

Виклад основного матеріалу. Вказаний трактат «Держава як інтеграція» було написано наприкінці «Віденського періоду» (до 1930 р.) Ганса Кельзена, коли він перебував на посаді ординарного професора державного й адміністративного права Віденського університету [8, с. 77]. Праця вийшла друком у відомому віденському видавництві «Шпрінгер Ферлаг» та мала підтитул «Принциповий критичний розгляд (дискусія)», що вказувало на її методологічний характер. Друге видання трактату в названому видавництві вийшло в 1932 р. та було

передруковане в 1994 р. в німецькому видавництві «Сцієнція» (Аален).

Робота «Держава як інтеграція» мала таку структуру: «Зміст», «Попереднє зауваження» та глави «Методичне підґрунтя» й «Теоретичні результати». У ній Ганс Кельзен уточнював і пояснював окремі аспекти свого «чистого правочення», яке представив у попередніх публікаціях, таких як «Головні проблеми вчення про державне право» (1911 р., друге видання 1923 р.), «Проблема суверенітету та теорія міжнародного права. Внесок до чистого правочення» (1920 р., друге видання 1928 р.), «Австрійське державне право» (1923 р.), «Загальне вчення про державу» (1925 р.), «Проблема парламентаризму» (1925 р.), «Нарис загальної теорії держави» (1926 р.). Однак у центрі уваги трактату «Держава як інтеграція» Ганса Кельзена все-таки перебувала критика позиції Рудольфа Сменда, висловлена в його праці «Конституція та конституційне право» (1928 р.).

Спочатку необхідно сказати про автора останньої праці, проти позиції якого було націлено критику Ганса Кельзена. Це був Карл Фрідріх Рудольф Сменд (1882–1975 рр.), відомий німецький юрист, фахівець із державного й церковного права. Після навчання та захисту двох юридичних дисертацій у Гьоттінгенському (1904 р.) та Кільському (1908 р.) університетах Рудольф Сменд працював професором права в німецьких університетах Грайфсвальда (1909 р.), Тюбінгена (1911 р.), Бонна (1915 р.), Берліна (1922 р.), Гьоттінгена (1935 р.). Нарис свого вчення про інтеграцію («die Integrationslehre»), яке стало предметом згаданої критики Ганса Кельзена, Рудольф Сменд спочатку представив у невеликій праці «Політична влада в конституційній державі та проблема державної форми» (Тюбінген, 1923 р.) [12].

У роботі «Конституція та конституційне право» (1928 р.) Рудольф Сменд наголошував, що її написання було викликано помилками інших юристів-конституціоналістів, зокрема й Ганса Кельзена. При цьому в названій праці берлінський професор вбачав головну мету держави в інтеграції окремих індивідуумів у політичний процес. Як гарант порядку інтеграційного процесу в державі Рудольф Сменд розглядав конституцію. Німецький юрист вирізняв три види (форми) інтеграції: «особисту інтеграцію» (зокрема, активну особисту участь у політичному житті держави), «функціональну інтеграцію» (інституціоналізовану участь індивідуумів у виборах, референдумах тощо) та «предметну інтеграцію» (загальні цілі, цінності, символи тощо для всіх індивідуумів певної держави).

Перший вид інтеграції Рудольф Сменд проаналізував у п'ятій главі своєї праці «Конституція та конституційне право», другий вид інтеграції – у шостій главі, третій вид – у сьомій главі цієї роботи [13]. Вказана позиція Рудольфа Сменда, тобто його розуміння держави як інтеграції, у методологічному плані стала конкуруючим проектом щодо відповідних позицій відомих сучасників, зокрема й Ганса Кельзена та Карла Шмітта.

Уже після Другої світової війни серед учнів Рудольфа Сменда було багато відомих німецьких юристів, які не без успіху спробували відродити вчення про державу як інтеграцію. Серед них варто назвати Конрада Хессе (1919–2005 рр.), відомого професора-конституціоналіста та суддю Федерального конституційного суду Федеративної Республіки Німеччина в 1975–1987 рр. [5]. Саме критиці такого напрямку правознавства в повоєнній Німеччині присвячено другу частину під назвою «Вчення про інтеграцію та політична система Федеративної Республіки» нової праці Роберта Християна ван Ойена «Інтеграція. Антидемократична теорія держави Рудольфа Сменда в політичній системі Федеративної Республіки» (2014 р.) [11, с. 44–106].

Перейдемо до критичного аналізу відповідної позиції Ганса Кельзена щодо поглядів Рудольфа Сменда. У цьому сенсі варто вказати, що ще в дев'ятій главі своєї фундаментальної праці «Загальне вчення про державу» (1925 р.), присвяченій ученню про державні форми, Ганс Кельзен звернув увагу на проблематику невеликої праці Рудольфа Сменда «Політична влада у конституційній державі та проблема державної форми» (1923 р.). Зокрема, цьому питанню в параграфі 44 «Автократія та демократія» Ганс Кельзен присвятив окремий пункт під назвою «Динамічна та «статична інтеграція» як критерій розрізнення державних форм» [7, с. 326–327]. У ньому віденський професор виказав критику щодо позиції берлінського юриста, який розглядав парламентаризм як «динамічний метод інтеграції», протиставляючи йому монархію як «статичний метод інтеграції» [7, с. 327].

Цю критику було поглиблено Гансом Кельзеном у його трактаті «Держава як інтеграція». Уже в «Попередньому зауваженні» до названої праці він вказує на головні недоліки позиції Рудольфа Сменда, серед яких найважливішими, на його переконання, були «повна відсутність систематичної завершеності, очевидна невпевненість позиції, яка уникає чітких, однозначних рішень» [9, с. 2]. При цьому варто вказати, що весь твір австрійського філософа права та юриста пронизаний духом критицизму: від змістовної критики позиції Рудольфа Сменда до саркастичних зауважень щодо його окремих граматичних виразів.

Далі у своєму «Попередньому зауваженні» Ганс Кельзен наголошує: «Оскільки Сменд розвиває своє вчення чи його основу в полемічному протиставленні до мого вчення, то я вимушений це захищати від нього. Я користуюся можливістю, щоб пояснити той чи інший пункт моєї системи, щоб захистити її проти майбутніх непорозумінь. Таким чином, цей твір виходить за межі критики книги та постає принциповою критичною полемікою нормативного вчення про державу проти інтеграційної теорії» [9, с. 2]. Отже, віденський юрист і філософ права має на меті, з одного боку, пояснити особливості свого «чистого правочення», а з іншого – показати його переваги над іншими правовими вченнями, у цьому випадку – «інтеграційною теорією» Рудольфа Сменда.

У першій главі «Методичне підґрунтя» аналізованої праці Ганс Кельзен спочатку нагадує основні риси позиції Рудольфа Сменда в його «Конституції та конституційному праві» (1928 р.). При цьому вчений стверджує, що свої погляди Рудольф Сменд протиставляє як класичним авторам, зокрема німецькому юристу Георгу Єллінеку в його роботі «Загальне вчення про державу», так і позиціям представників Віденської теоретико-правової школи (Wiener Rechts-theoretische Schule, далі – Віденська школа), до яких належить сам Ганс Кельзен [9, с. 3]. Далі віденський професор вказує на залежність позиції Рудольфа Сменда від праці «Індивідуум та спільнота» Теодора Літта (1880–1962 рр.),

відомого німецького філософа, соціолога й представника «філософії життя» [9, с. 7].

У подальших роздумах Ганс Кельзен також вбачає схожість позиції Рудольфа Сменда щодо розрізнення природи й духу, природничих і духовних (гуманітарних) наук із його поглядами та поглядами його прихильників. Він пише: «У своїх зусиллях щодо тієї ж проблеми Сменд не вийшов за межі Віденської школи. Як і ця, він виходить із протиставлення духу та природи. А тому він контрастує, коли бере собі термінологію Літта – «реальну життєву функцію», тобто духовно-тілесні акти, та «ідеальний смисловий зміст» (с. 22); царину «реально-часового», «особистого життя» та «царину ідеального позачасового смислу» як «два різні світи» (с. 21)» [9, с. 14]. При цьому Ганс Кельзен вказує також на інші схожості поглядів берлінського професора та його власних, хоча той не бажає цього помічати у своїй критиці Ганса Кельзена.

Друга глава «Теоретичні результати» аналізованої праці Ганса Кельзена складається із 7 параграфів, у яких автор детально зупиняється на особливостях своєї позиції та піддає критиці відповідні погляди Рудольфа Сменда. Перший параграф «Держава як надлюдина» присвячено порівнянню позицій Віденської школи, зокрема самого Ганса Кельзена, та поглядів їх критика. Австрійський філософ права при цьому наголошує на особливому розумінні Рудольфом Смендом терміна «життя». Так, на думку останнього, Ганс Кельзен і його прихильники в межах «чистого правочення» не охоплюють усе «життя», а лише «сферу чистої духовної смислової структури» [9, с. 28]. Натомість сам Ганс Кельзен вбачає в позиції німецького юриста нівелювання плюралізму думок окремих людей, а тому пише: «Життя» держави, як вважає Сменд, при цьому, звичайно, не маючи мужності виказати це чітко та недвозначно, – це життя надлюдської істоти» [9, с. 28].

На початку другого параграфа «Держава як замкнене коло» цієї глави Ганс Кельзен знову наголошує на особливості свого «чистого правочення»: «Єдність держави можна обґрунтувати лише в нормативній сфері, у єдності порядку того, що повинне бути; що існування та реальність держави полягає лише в чинності правопорядку, який виправдовує себе як схема трактування множини людських актів» [9, с. 33]. Натомість, як вважає Ганс Кельзен, у своїй праці Рудольф Сменд нехтує багатоманіттям людей і нівелює такий плюралізм у терміні «інтеграція»: «Сменд робить спроби отримати соціологічне поняття держави, яке залежить від юридичного, утверджуючи при цьому державу як «замкнене коло» в розумінні Літта» [9, с. 37].

Як наголошує далі Ганс Кельзен, саме принципові положення «теорії замкненого кола» Теодора Літта та «теорії інтеграції» Рудольфа Сменда, які важко поєднати, утворюють головну тезу названої праці німецького юриста [9, с. 45]. Після цього австрійський професор переходить до третього параграфа «Держава як інтеграція», що складається з двох невеликих частин: «Поняття інтеграції» та «Види інтеграції». У першій частині автор вказує на особливості поняття «die Integration» і доходить висновку, що Рудольф Сменд використовує його в сенсі «поєднання/об'єднання» (Verbindung) та «поєднання/об'єднання людей» (Verbindung der Menschen) [9, с. 46]. При цьому Ганс Кельзен саркастично пише: «Про державу менше вже нічого неможливо сказати, аніж те, що вона є об'єднанням людей. Запитується лише: у чому ж полягає це об'єднання? Проте ж «інтеграція» не означає певний вид об'єднання, а лише об'єднання взагалі. Іноземне слово тут лише вуявляє ніщо не значущу тривіальність фрази» [9, с. 46].

Вказуючи далі на різновиди (форми) інтеграції, Ганс Кельзен розглядає особливості трьох названих видів інтеграції в трактуванні Рудольфа Сменда. Зокрема, щодо другого виду інтеграції («функціональної інтеграції») у розумінні Рудольфа Сменда віденський філософ права пише: «Оскільки будь-яка інтеграція фактично є «функцією», на чому Сменд знову й знову особливо наголошує (наприклад, на сторінці 96), то тут варто було б говорити про «функціональну функцію». І подібно до цього ключового поняття всі його застосування стають також пустими тавтологіями» [9, с. 52–53]. Особливу критику Ганса Кельзена викликають сумнівні аналогії берлінського юриста щодо інтеграційних процесів і «фашистського корпоративізму» [9, с. 58], а також слова Рудольфа Сменда про «сильні сторони фашизму» [13, с. 62].

Четвертий параграф «Держава та право» Ганс Кельзен розпочинає констатацією того факту, що Рудольф Сменд у своїй праці «Конституція та конституційне право» говорить про «три царини цінності (права, управління та інтеграції) і своєрідність функцій, що до них належать» [13, с. 106]. Оскільки Рудольф Сменд розглядає державу як інтеграцію, то в його інтеграційній теорії мова йде про право, управління та державу як «три різні функціональні комплекси» [9, с. 61]. Тому берлінський професор заміщує традиційну в юриспруденції пару «державна – право» своїм нововведенням – парою «інтеграція – право». У цьому аспекті Ганс Кельзен пише: «Аргументація Сменда безперервно рухається в одному й тому ж колі, у тому ж «сігнус вітіосус» його принципового протиріччя: держава не є правом, оскільки держава є інтеграцією, а право не є інтеграцією. Проте право також є інтеграцією, тому право є державою» [9, с. 66].

У п'ятому параграфі «Законодавство, управління, диктатура» другої глави своєї праці «Держава як інтеграція» Ганс Кельзен вказує на те, що Рудольф Сменд зводить сенс трьох названих елементів лише до управління [9, с. 74]. При цьому австрійський професор пише: «Взагалі те, що тут Сменд говорить про «управління», не заслуговувало б на увагу, якби він не поєднав з управлінням диктатуру. Не як, наприклад, окремий вид управління, а поряд із ним як особливий і безпосередній різновид політичної інтеграції» [9, с. 74]. При цьому Ганс Кельзен посилається на відповідні роздуми Рудольфа Сменда щодо «інтеграційної цінності» диктатури [13, с. 103]. Звичайно, такі порівняння берлінського юриста для прихильника демократії та лібералізму Ганса Кельзена були неможливими, що викликало його подальшу полеміку й порівняння позиції Рудольфа Сменда щодо диктатури з відповідними поглядами Карла Шмітта [9, с. 76].

Шостий параграф другої глави названої праці Ганса Кельзена має назву «Державні форми». У ньому автор спочатку вказує на те, що Рудольф Сменд відхиляє напрацювання попередніх юристів у цьому питанні як помилкові [9, с. 77]. Натомість сам німецький професор не дає жодного чіткого визначення поняття «державна форма», а лише вказує, що в питанні державних форм мова йде про «проблему системи інтеграції» [13, с. 112] та «типи комбінацій інтеграційних факторів» [13, с. 112]. При цьому Рудольф Сменд розрізняє дві державні форми (монархію та республіку), однак не надає свої визначення обох форм та посилається на попередні визначення, які були визнані ним самим як «помилкові». У цьому сенсі Ганс Кельзен зазначає: «Залишається невирішеним, зонайменше з точки зору інтеграційної теорії, суттєве питання: у чому полягає особлива комбінація інтеграційних факторів чи видів інтеграції?» [9, с. 78].

У межах аналізу окремих положень Рудольфа Сменда щодо парламентаризму Ганс Кельзен вказує на той парадокс, що німецький юрист визнає парламентаризм у Франції як «відповідну політичну форму інтеграції» [9, с. 81], натомість заперечує таке щодо Німеччини. Далі Ганс Кельзен торкається питання парламентаризму як важливого елемента демократії. При цьому він наводить цитату з вказаної праці Рудольфа Сменда, згідно з якою «демократія, супроти її принципу більшості, може перейти в меншість, а тому може потребувати диктатури для свого втілення» [13, с. 114]. Такий зв'язок демократії з диктатурою Ганс Кельзен вважає неприпустимим і вказує на подібну позицію марксистської й більшовицької теорії права, які також пов'язують демократію з «диктатурою одного класу, правильніше – однієї партії» [9, с. 82].

Сьомий параграф «Ваймарська конституція» роботи Ганса Кельзена «Держава як інтеграція» присвячено питанню застосування «інтеграційної теорії» Рудольфа Сменда на практиці, а саме щодо положень Ваймарської конституції (die Weimarer Verfassung), яку було прийнято у Ваймарі влітку 1919 р. та яка була чинною в повному обсязі в Німеччині до 1933 р. Як констатує Ганс Кельзен, у своїй праці Рудольф Сменд порівнює стару монархічну (Бісмаркову) конституцію та нову (Ваймарську) республіканську конституцію, вказуючи лише на недоліки й слабкі місця останньої. Зокрема, на думку німецького правознавця, попередня конституція не мала на меті «інтеграцію» Німеччини, проте фактично робила це. Натомість Ваймарська конституція претендує на інтеграцію німецької держави, однак насправді є далекою від цієї мети [9, с. 88]. У результаті подальшого критичного аналізу положень Рудольфа Сменда австрійський професор доходить висновку, що його «інтеграційна теорія» є нічим іншим, як «боротьбою проти конституції Німецької республіки» [9, с. 91].

Висновки. Таким чином, у своїй полемічній праці «Держава як інтеграція» (1930 р.), основні риси якої нами було проаналізовано, Ганс Кельзен не лише уточнював і пояснював особливості різних аспектів свого оригінального «чистого правочення», а й рішуче виступав на захист демократії та парламентаризму в межах своєї критики «інтеграційної теорії» («інтеграційного вчення») німецького юриста Рудольфа Сменда.

Література:

1. Абашнік В.О. Ганс Кельзен про конституцію як ґрунтовну норму / В.О. Абашнік // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – Ужгород, 2014. – Вип. 28. – Т. 3. – С. 188–191.
2. Абашнік В.О. Ганс Кельзен (1881–1973 рр.) про справедливість / В.О. Абашнік // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – Херсон, 2014. – Вип. 4. – Т. 2. – С. 345–348.
3. Абашнік В.О. Особливості праці «Про межі між юридичним та соціологічним методом» (1911 р.) Ганса Кельзена / В.О. Абашнік // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». – Х., 2014. – № 1137. – С. 43–46.
4. Абашнік В.А. Кант и неокантианство как основа чистого учения о праве Ганса Кельзена / В.А. Абашнік // Нормативная теория Ганса Кельзена и развитие юриспруденции в Европе и США (к 40-летию со дня смерти Г. Кельзена) : матер. VII Междунар. науч. конф. (г. Иваново, 8–12 октября 2013 г.). – Иваново : Ивановский гос. ун-т, 2015. – С. 23–42.
5. Хессе К. Интерпретация конституции как конкретизация / К. Хессе ; пер. с нем. В.А. Абашніка // Наукові записки Харківського економіко-правового університету : зб. наук. статей. – Х., 2005. – № 2(3). – С. 76–84.
6. Abashnik V.O. Sprache der „Reinen Rechtslehre“ von Hans Kelsen (1881–1973) / V.O. Abashnik // Archäologie und Sprachwissenschaft.

- Austausch von Wissen in der Geschichte der Menschheit : Archaeology and Linguistics in the modern world. Exchange of knowledge in the History of Mankind (Humboldt-Kolleg, Simferopol – Jalta, 20–23 September 2012). – Simferopol, 2012. – S. 1.
7. Kelsen H. Allgemeine Staatslehre (1925) / H. Kelsen. – Wien : Österreichische Staatsdruckerei, 1993. – 433 S.
 8. Kelsen H. Autobiographie (1947) / H. Kelsen // Kelsen H. Werke. Band 1: Veröffentlichte Schriften 1905–1910 und Selbstzeugnisse / H. Kelsen ; M. Jestaedt ; in Kooperation mit dem Hans Kelsen-Institut. – Tübingen : Mohr Siebeck, 2007. – S. 29–91.
 9. Kelsen H. Der Staat als Integration. Eine prinzipielle Auseinandersetzung / H. Kelsen. – Wien : Springer Verlag, 1930. – 91 S.
 10. Korb A.-J. Kelsens Kritiker: ein Beitrag zur Geschichte der Rechts- und Staatstheorie (1911–1934) / A.-J. Korb. – Tübingen : Mohr Siebeck, 2010. – 324 S.
 11. Ooyen R.Ch. Integration: die antidemokratische Staatstheorie von Rudolf Smend im politischen System der Bundesrepublik / R.Ch. van Ooyen. – Wiesbaden : Springer VS, 2014. – 122 S.
 12. Smend R. Die politische Gewalt im Verfassungsstaat und das Problem der Staatsform / R. Smend. – Tübingen : Mohr, 1923. – 25 S.
 13. Smend R. Verfassung und Verfassungsrecht / R. Smend. – München : Duncker & Humblot, 1928. – 178 S.

Абашник В. А. Главные черты работы «Государство как интеграция» Ганса Кельзена (1930 г.)

Аннотация. В статье представлены особенности работы «Государство как интеграция» австро-американского юриста Ганса Кельзена (1881–1973 гг.). Проанализирована его критика позиции немецкого юриста Рудольфа Сменда работе «Конституция и конституционное право» (1928 г.).

Ключевые слова: Ганс Кельзен, чистое правоучение, философия права, Рудольф Сменд, интеграционная теория.

Abashnik V. The essential features of Hans Kelsen's work "The State as Integration" (1930)

Summary. In the article the features of the work "The state as integration" of the Austrian-American jurist Hans Kelsen (1881–1973) are presented. His critics on the position of the German jurist Rudolf Smend in the work "The constitution and the constitutional law" (1928) is reviewed.

Key words: Hans Kelsen, pure theory of law, philosophy of law, Rudolf Smend, integration theory.